

การพัฒนาเกษตรผสมผสานตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง
ในเขตพื้นที่ตำบลเวียงสระ อำเภอเวียงสระ จังหวัดสุราษฎร์ธานี*

THE DEVELOPMENT OF INTEGRATED AGRICULTURE ACCORDING TO
SUFFICIENCY ECONOMY PHILOSOPHY IN THE AREA OF WIANG SA
SUB-DISTRICT, WIANG SA DISTRICT, SURAT THANI PROVINCE

โกศล สุขเกษม

Kosool Sukkasem

ไพรัตน์ ฉิมหาด

Pairat Chimhad

ดิเรก นุ่นกล้า

Direk Nunkam

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตนครศรีธรรมราช

Mahachulalongkornrajavidyalaya University Nakhon Si Thammarat Campus, Thailand

E-mail: kosool2514@gmail.com

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ คือ 1) เพื่อศึกษาการพัฒนาเกษตรผสมผสานตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง และ 2) เพื่อศึกษาข้อเสนอแนะแนวทางการพัฒนาเกษตรผสมผสานตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงในพื้นที่ตำบลเวียงสระ อำเภอเวียงสระ จังหวัดสุราษฎร์ธานี โดยใช้ระเบียบวิธีวิจัยแบบผสานวิธี ได้แก่ การวิจัยเชิงคุณภาพ ใช้การสัมภาษณ์แบบไม่มีโครงสร้าง กับกลุ่มผู้ให้ข้อมูลสำคัญ จำนวน 21 ราย การวิจัยเชิงปริมาณใช้แบบสอบถาม กลุ่มตัวอย่าง ได้แก่ เกษตรกรที่ทำเกษตรผสมผสานที่มีภูมิลำเนาอยู่ในเขตพื้นที่ตำบลเวียงสระ จำนวน 329 คนวิเคราะห์ข้อมูลโดยหาค่าร้อยละ ค่าเฉลี่ย ($\bar{X}$) และส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน (SD.) นำเสนอข้อมูลในรูปแบบของตารางและแผนภูมิประกอบการพรรณนา ผลการวิจัยพบว่า 1) การพัฒนาเกษตรผสมผสานตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง โดยรวมทั้ง 4 ด้านอยู่ในระดับมากที่สุด ($\bar{X} = 4.71$) เมื่อพิจารณาเป็นรายด้าน โดยเรียงค่าเฉลี่ยจากมากไปหาน้อยพบว่า การพัฒนาด้านการรู้เท่าทันสังคมปัจจุบัน มีค่าเฉลี่ยสูงสุด ($\bar{X} = 4.78$) รองลงมา คือ ด้านความมีเหตุผล ($\bar{X} = 4.74$) และด้านความพอประมาณ ($\bar{X} = 4.67$) ส่วนด้านการมี

* Received January 27, 2022; Revised February 13, 2022; Accepted April 7, 2022

ภูมิคุ้มกันในตัวที่ดี มีค่าเฉลี่ยต่ำสุด ($\bar{X} = 4.62$) 2) ข้อเสนอแนะแนวทางการพัฒนาเกษตรผสมผสานตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง เกษตรผสมผสานเป็นแนวทางที่เหมาะสมแก่การปฏิบัติ แต่ต้องอาศัยความร่วมมือจากผู้ที่เกี่ยวข้องทุกภาคส่วน ทั้งภาครัฐ ประชาชน ปราชญ์ชาวบ้าน ผู้นำชุมชน เป็นผู้นำองค์ความรู้ไปถ่ายทอดให้เห็นเชิงประจักษ์ รวมทั้งควรทำแปลงตัวอย่างทั้งพืชหลัก พืชเสริม เลี้ยงสัตว์ในแปลงเดียวกันการจัดทำบัญชีครัวเรือน ออกแบบพื้นที่สร้างต้นแบบ และมีการสนับสนุนข้อมูลทางด้านวิชาการ และงบประมาณเพื่อให้เกิดการขับเคลื่อนงานอย่างเป็นรูปธรรมเป็นประโยชน์ต่อเกษตรกรและชุมชน ได้เป็นอย่างดี

คำสำคัญ: การพัฒนา, เกษตรผสมผสาน, หลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง

Abstract

The objectives of this research article were 1) to study the development of integrated agriculture according to the sufficiency economy philosophy and 2) to study the recommendations on the development of integrated agriculture according to the sufficiency economy philosophy in Wiang Sa Sub-district, Wiang Sa District, Surat Thani province. uses mixed research methodology, including qualitative research; Use an unstructured interview with a group of 21 key informants. The quantitative research was done using questionnaires. The sample group consisted of 329 farmers doing mixed farming who live in Wiang Sa Sub-district area. Data were analyzed by percentage, mean ($\bar{X}$), and standard deviation (SD.) presents data in the form of descriptive tables and charts. The results showed that; 1) The development of integrated agriculture according to the sufficiency economy philosophy, including all four aspects, was at the highest level ($\bar{X} = 4.71$) when considering each aspect by sorting the mean from highest to lowest, it was found that; the development of literacy in today's society with the highest mean ($\bar{X} = 4.78$), followed by the aspect of reasonableness ($\bar{X} = 4.74$), the aspect of moderation ($\bar{X} = 4.67$). and the aspect of immunity was the lowest mean ($\bar{X} = 4.62$). 2) Recommendations for developing integrated agriculture according to the philosophy of sufficiency economy integrated agriculture as an appropriate approach to practice. Still, it requires cooperation from all involved partnership, including the government, the people, local scholars, community leaders, as leaders of the body of knowledge to convey empirically. In addition, sample plots should be made for both primary crops, supplementary crops, and animal

husbandry in the same plot, area design, prototyping, academic information support, and budget to drive work as concrete. It is beneficial to farmers and communities as well.

Keywords: The Development, Integrated Agriculture, Sufficiency Economy Philosophy

บทนำ

จากความไม่แน่นอนของราคาพืชผลทางการเกษตร ซึ่งประชาชนส่วนใหญ่ในประเทศเกือบครึ่งหนึ่งประกอบอาชีพเกษตรกรรม หากปล่อยให้สถานการณ์เป็นเช่นนี้ต่อไป คนรุ่นใหม่ก็จะไม่ยอมประกอบอาชีพเกษตรกรรม รัฐบาลจึงให้ความสำคัญกับเกษตรกรรุ่นใหม่ปรับเปลี่ยนทัศนคติให้กลุ่มเกษตรกรรุ่นใหม่มองว่า การทำงานภาคการเกษตรกรรมสามารถมีรายได้ สม่าเสมอ และมีความมั่นคง โดยรัฐบาล ต้องการให้เกิดการบูรณาการของทุกภาคส่วนเพื่อให้ขับเคลื่อนประเทศไปในทิศทางเดียวกัน บรรลุ วิสัยทัศน์ของประเทศคือ “ประเทศมีความมั่นคง มั่งคั่ง ยั่งยืน เป็นประเทศพัฒนาแล้ว ด้วยการพัฒนาตามปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง” นำไปสู่การพัฒนาให้คนไทยมีความสุขความเหลื่อมล้ำทางด้านรายได้ และความยากจนลดลง กระแสแนวคิดที่หันกลับมาสู่การทำเกษตรกรรมแบบดั้งเดิม การเกษตรที่ไม่ได้เน้นการผลิตเพื่อป้อนเข้าระบบอุตสาหกรรม แต่เป็นการผลิตเพื่อยังชีพ ให้ความสำคัญกับการรักษาสິงแวดล้อม อยู่อย่างพอ มีพอกิน ตามพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 9 เรื่องทฤษฎีเศรษฐกิจพอเพียงที่มีผู้เห็นด้วยสนับสนุนว่า เป็นทฤษฎีที่ดีสามารถนำมาใช้ในชีวิตประจำวันได้สามารถใช้กับคนได้กับคนในทุกระดับ ทุกอาชีพ ทำให้ประชาชนอยู่อย่างมีความสุขเนื่องจากการมีรายได้ที่พอมีพอใช้ (มูลนิธิชัยพัฒนา, 2563)

หนึ่งในแนวทางการทำเกษตรยั่งยืนที่เหมาะสมกับสภาพแวดล้อม และวิถีชีวิตของชุมชนเกษตรในประเทศไทย ก็คือ ระบบเกษตรผสมผสาน ที่เป็นระบบการผลิตในไร่นาที่สามารถใช้ประโยชน์จากพื้นที่ทำกินขนาดเล็ก เพื่อลดความเสี่ยงจากการผลิต ลดการพึ่งพิงเงินทุน ปัจจัยการผลิต และอาหารจากภายนอก เศษพืชผลสัตว์ซึ่งเป็นผลพลอยได้จากกิจกรรมการผลิต ไปใช้ให้เกิดประโยชน์ในไร่นา เพื่อทำให้ผลผลิตและรายได้เพิ่มขึ้น เป็นระบบการเกษตรที่มีการปลูกพืช เลี้ยงสัตว์หลายชนิด ในพื้นที่เดียวกัน โดยกิจกรรมแต่ละชนิดต้องเกื้อกูลประโยชน์ต่อกันอย่างมีประสิทธิภาพ โดยอาศัยหลักการอยู่ร่วมกันระหว่างพืช สัตว์ และสิ่งแวดล้อม การอยู่ร่วมกันอาจจะอยู่ในรูปความสัมพันธ์ระหว่างพืชกับพืช พืชกับสัตว์ หรือสัตว์กับสัตว์ก็ได้ ระบบเกษตรผสมผสานจะประสบผลสำเร็จได้ จะต้องมีการวางรูปแบบ และดำเนินการ โดยให้ความสำคัญต่อกิจกรรมแต่ละชนิดอย่างเหมาะสมกับสภาพแวดล้อมทางกายภาพ เศรษฐกิจสังคม มีการใช้แรงงาน เงินทุน ที่ดิน ปัจจัย การผลิตและทรัพยากรธรรมชาติ

อย่างมีประสิทธิภาพ ตลอดจนรู้จักนำวัสดุเหลือใช้จากการผลิต ชนิดหนึ่งมาหมุนเวียนใช้ ประโยชน์กับการผลิตอีกชนิดหนึ่งหรือหลายชนิดภายในไร่นาแบบครบวงจร เน้นการใช้ ทรัพยากรที่มีอยู่ในพื้นที่อย่างเหมาะสม และให้เกิดประโยชน์สูงสุด มีความสมดุลด้าน สิ่งแวดล้อมอย่างต่อเนื่อง (สำนักงานคณะกรรมการการอาชีวศึกษา, 2563)

ในตำบลเวียงสระ อำเภอเวียงสระ จังหวัดสุราษฎร์ธานี เป็นชุมชนหนึ่งที่ประสบปัญหา จากเกษตรกรรมเชิงเดี่ยว ต่อมาชุมชนโดยกลุ่มผู้นำชุมชนได้แสวงหาวิธีการในการทำการเกษตร ที่ไม่ใช้สารเคมีเพื่อนำไปสู่ความยั่งยืนทางเกษตรกรรม ผ่านการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างกัน ใน ชุมชนรวมทั้งการสร้างเครือข่ายกับองค์กรทั้งภาครัฐและเอกชนจนประสบความสำเร็จ และได้มี การขยายผลโครงการเกษตรผสมผสาน 1 ไร่แก้จนวิถีคนพอเพียง ปัจจุบันมีเกษตรกรในระดับ บุคคลสามารถประสบความสำเร็จในการทำเกษตรผสมผสานและสามารถพึ่งพาตนเองได้ สามารถแสดงให้เห็นแล้วว่าพวกเขาสามารถอยู่ได้ด้วยวิถีคิดการทำเกษตรแบบผสมผสาน พึ่งตนเอง ที่แสดงให้เห็นว่าการทำการเกษตรนั้นไม่จำเป็นต้องมีการปลูกพืชโดยใช้สารเคมี ก็ สามารถให้ผลผลิตคุณภาพดีมากกว่าการใช้สารเคมี เกษตรกรมีรายได้เลี้ยงครอบครัว จนเจอ ช่วยเหลือกิจการสาธารณะและสังคมรอบข้าง มีเงินเหลือเก็บคุณภาพชีวิตดีขึ้น สุขภาพกายและ จิตดีขึ้นและมีความสัมพันธ์กับกลุ่มเกษตรกรด้วยกันอย่างแนบแน่น ผลจากการทำเกษตร ผสมผสานมีเกษตรกรที่ประสบผลสำเร็จและสามารถเป็นต้นแบบการทำเกษตรแบบผสมผสาน ได้โดยเกษตรกรที่ประสบผลสำเร็จนั้นสามารถดำรงชีพด้วยการลดรายจ่าย เพิ่มรายได้จาก ผลผลิตที่เกิดขึ้น นอกจากนั้นยังสามารถสร้างความสัมพันธ์อันดีและความเกื้อกูลให้กับชุมชน แต่การทำเกษตรผสมผสานนั้น ยังคงมีคำถามว่าได้ผลดีจริงหรือไม่ แต่อุปสรรคของชาวบ้าน เวียงสระ อำเภอเวียงสระ จังหวัดสุราษฎร์ธานี คือ การไม่สามารถแสดงให้เห็นสังคมทั่วไปเข้าใจได้ ว่า หลักการทำเกษตรผสมผสานในสวนของตนเองนั้นสอดคล้องกับหลักการเศรษฐกิจแบบ พอเพียงอย่างไร การทำความเข้าใจและหาคำตอบในข้อนี้ก็เพื่อบรรลุจุดประสงค์ของคำถาม สังคมที่ว่า การทำการเกษตรแบบพอเพียงผสมผสานสามารถทำได้จริง การทำการเกษตรแบบ ผสมผสานตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงสามารถอยู่ได้ในกระแสอุตสาหกรรมแบบแข่งขัน และเพื่อให้ได้คำตอบที่กระจ่าง

ด้วยเหตุนี้ผู้วิจัยจึงมีความสนใจศึกษาการพัฒนาเกษตรผสมผสานตามหลักปรัชญา เศรษฐกิจพอเพียงในเขตพื้นที่ตำบลเวียงสระ อำเภอเวียงสระ จังหวัดสุราษฎร์ธานี นั้นเป็น อย่างไร และเพื่อทราบข้อเสนอแนะการพัฒนาเกษตรผสมผสานตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจ พอเพียงในเขตพื้นที่ตำบลเวียงสระ อำเภอเวียงสระ จังหวัดสุราษฎร์ธานี ว่ามีแนวทางปฏิบัติ อย่างไร ที่เป็นสิ่งสำคัญอันจะนำผลการศึกษาไปพัฒนาและขยายผลการส่งเสริมเพื่อเป็น แนวทางในการวางแผนพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืนบนฐานของกระบวนการเรียนรู้ในบริบทของ ความเปลี่ยนแปลงในกระแสโลกาภิวัตน์

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาการพัฒนาเกษตรผสมผสานตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงในเขตพื้นที่ตำบลเวียงสระ อำเภอเวียงสระ จังหวัดสุราษฎร์ธานี
2. เพื่อศึกษาข้อเสนอแนะแนวทางการพัฒนาเกษตรผสมผสานตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงในเขตพื้นที่ตำบลเวียงสระ อำเภอเวียงสระ จังหวัดสุราษฎร์ธานี

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ใช้วิธีการวิจัยแบบผสมวิธี (Mixed Methods Research) ตามลักษณะการศึกษารวบรวมข้อมูลเชิงคุณภาพและเชิงปริมาณที่มีเนื้อหาตรงและสอดคล้องกับผลการวิจัยชัดเจนมากขึ้น สำหรับวิธีการวิจัย คือ การวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยการสัมภาษณ์แบบไม่มีโครงสร้างกับกลุ่มผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Informants) ควบคู่กับการวิจัยเชิงปริมาณ (Quantitative Research) ซึ่งเป็นการจัดเก็บรวบรวม ข้อมูลโดยใช้เครื่องมือแบบสอบถาม (Questionnaire) โดยมีรายละเอียดดังนี้

การวิจัยเชิงปริมาณ

1. ประชากร และกลุ่มตัวอย่าง

ประชากรที่ใช้ในการวิจัยเชิงปริมาณ ได้แก่ เกษตรกรที่ทำเกษตรผสมผสานที่มีภูมิลำเนาอยู่ในเขตพื้นที่ตำบลเวียงสระ อำเภอเวียงสระ จังหวัดสุราษฎร์ธานี จำนวน 1,853 คน (ศูนย์ข้อมูลประเทศไทย, 2563) โดยผู้วิจัยได้กำหนดขนาดของกลุ่มตัวอย่างโดยใช้สูตรคำนวณของทาโรยามาเน่ (Yamane) (พวงรัตน์ ทวีรัตน์, 2537) ได้ขนาดของกลุ่มตัวอย่างจำนวน 329 คน เมื่อได้ขนาดกลุ่มตัวอย่างจากการคำนวณโดยสูตรดังกล่าวแล้วผู้วิจัยได้ทำการสุ่มตัวอย่างอย่างง่าย (Simple Random Sampling) ตามสัดส่วนของจำนวนประชากรกลุ่มตัวอย่างที่กำหนด

2. เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยครั้งนี้ เป็นแบบสอบถามที่ผู้วิจัยสร้างขึ้นเอง ลักษณะเครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยครั้งนี้ เป็นแบบสอบถาม ซึ่งแบบสอบถามแบ่งออกเป็น 2 ตอน ดังนี้

ตอนที่ 1 แบบสอบถามเกี่ยวกับข้อมูลพื้นฐานของผู้ตอบแบบสอบถาม ได้แก่ เพศ อายุ การศึกษา รายได้ต่อเดือน และระยะเวลาที่ทำเกษตรผสมผสาน

ตอนที่ 2 แบบสอบถามเกี่ยวกับการพัฒนาเกษตรผสมผสานตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงในเขตพื้นที่ตำบลเวียงสระ อำเภอเวียงสระ จังหวัดสุราษฎร์ธานี เป็นคำถามปลายเปิดมีลักษณะเป็นแบบเลือกตอบ มี 4 ด้าน คือ 1) ด้านพอประมาณ 2) ด้านความมีเหตุผล 3) ด้านการมีภูมิคุ้มกันในตัวที่ดี และ 4) ด้านการรู้เท่าทันสังคมปัจจุบัน จำนวนด้านละ

5 ข้อ รวมเป็นจำนวนทั้งหมด 20 ข้อ ผู้วิจัยได้กำหนดลักษณะเป็นมาตราส่วนประเมินค่า มี 5 ระดับ โดยมีเกณฑ์การให้คะแนน ดังนี้ มากสุด มาก ปานกลาง น้อย และน้อยสุด (ส่งศรี ชมภูวงศ์, 2554)

การสร้างและตรวจสอบคุณภาพเครื่องมือ

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยเป็นแบบสอบถาม ซึ่งมีขั้นตอนการสร้างแบบสอบถาม คือ ศึกษาเอกสาร หลักการ แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาเกษตรผสมผสาน ตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง แล้วนำเนื้อหาหาวิเคราะห์ สังเคราะห์ หาแนวทางในการสร้างแบบสอบถามในการวิจัย นำข้อมูลที่ได้มาศึกษาเรียบเรียง กำหนดกรอบแนวคิด และสร้างแบบสอบถามเป็นรายข้อ โดยให้ครอบคลุมถึงการพัฒนาเกษตรผสมผสานตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงในเขตพื้นที่ตำบลเวียงสระ นำแบบสอบถามที่จัดทำขึ้นเสนอต่ออาจารย์ที่ปรึกษา เพื่อตรวจสอบสำนวนภาษาและความถูกต้องของเนื้อหา แล้วนำมาปรับปรุงให้ถูกต้องสมบูรณ์ นำแบบสอบถามที่ปรับปรุงแก้ไขแล้วเสนอต่อผู้ทรงคุณวุฒิจำนวน 3 ท่าน เพื่อพิจารณาตรวจสอบความเที่ยงตรงของเนื้อหา ความถูกต้องตามรูปแบบ และความถูกต้องของภาษา โดยหาค่าดัชนีความสอดคล้องของข้อคำถามกับวัตถุประสงค์ (Item – Objective Congruence Index : IOC) ซึ่งได้ค่า IOC แต่ละข้อตั้งแต่ 0.66 สรุปได้ว่าข้อคำถามแต่ละข้อสามารถนำไปใช้เป็นเครื่องมือในการวิจัยครั้งนี้ได้ การหาค่าความเชื่อมั่นของเครื่องมือ (Reliability) โดยนำแบบสอบถามที่ปรับปรุงแล้วไปทดลองใช้ (Try - Out) กับประชาชนซึ่งไม่ได้เป็นกลุ่มตัวอย่าง ได้แก่ เกษตรกรผู้ทำเกษตรผสมผสานในเขตพื้นที่อำเภอบ้านส้อง จังหวัดสุราษฎร์ธานี ที่มีลักษณะคล้ายกับกลุ่มตัวอย่าง จำนวน 30 คน เพื่อหาค่าความเชื่อมั่น (Reliability) ด้วยการหาค่าสัมประสิทธิ์อัลฟา (Alpha coefficient) ตามวิธีของครอนบาค (Cronbach' Alpha coefficient) ได้ค่าความเชื่อมั่น .964 สรุปได้ว่า ซึ่งถือได้ว่าอยู่ในระดับดีมาก หมายถึง แบบสอบถามมีความน่าเชื่อถือและสามารถนำไปศึกษากับผู้ตอบแบบสอบถามจริงได้ และปรับปรุงแก้ไขจัดพิมพ์แบบสอบถามฉบับสมบูรณ์ และนำไปใช้จริงเพื่อเก็บรวบรวมข้อมูลกับกลุ่มตัวอย่างต่อไป

3. การเก็บรวบรวมข้อมูล

ผู้วิจัยได้ขอหนังสืออนุญาตเก็บรวบรวมข้อมูลในการลงพื้นที่ ขอนัดหมาย สถานที่ วัน เวลา และนัดหมายกลุ่มผู้ให้ข้อมูล นำแบบสอบถามฉบับสมบูรณ์ จำนวน 329 ชุด ไปแจกให้กับกลุ่มตัวอย่างที่กำหนดไว้ข้างต้น ก่อนการดำเนินการสนทนารวบรวมความคุ้นเคยแจ้งวัตถุประสงค์ อธิบายเหตุผลกับผู้ให้ข้อมูลแล้วเก็บแบบสอบถามคืนด้วยตนเองแล้วนำมาตรวจสอบความถูกต้องได้ข้อมูลที่สมบูรณ์ตามที่ต้องการ และนำข้อมูลที่ได้ไปวิเคราะห์และประมวลผลโดยใช้โปรแกรมสำเร็จรูป

4. การวิเคราะห์ข้อมูล

การวิเคราะห์ข้อมูลจากแบบสอบถาม คือ รวบรวมข้อมูลที่ได้จากแบบสอบถามแล้ว ผู้วิจัยนำมาจัดระบบตรวจสอบความถูกต้องแล้วนำข้อมูลมาวิเคราะห์ด้วยเครื่องคอมพิวเตอร์ โดยใช้โปรแกรมสำเร็จรูปเพื่อวิเคราะห์ข้อมูลต่อไปค่าสถิติพื้นฐานต่าง ๆ เช่น ค่าความถี่ ค่าเฉลี่ย ค่าร้อยละ ในข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับข้อมูลทั่วไปซึ่งได้แก่ เพศ อายุ การศึกษา รายได้ต่อเดือน และระยะเวลาที่ทำเกษตรผสมผสาน นำมาเรียบเรียงเนื้อหาในใจความให้มีความสละสลวย รัดกุม เข้าใจได้ง่ายและแยกออกไปเป็นแต่ละด้านตามวัตถุประสงค์

การวิจัยเชิงคุณภาพ

1. ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ

ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ ประกอบด้วย กลุ่มผู้ให้ข้อมูลสำคัญ 4 กลุ่ม จำนวน 21 ราย ประกอบด้วย เกษตรอำเภอ ปราชญ์ชาวบ้าน กำนันหรือนายกองคการบริหารส่วนตำบล และเกษตรกรผู้ทำเกษตรผสมผสาน โดยผู้วิจัยคัดเลือกแบบเจาะจง

2. เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยได้กำหนดเครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยครั้งนี้ เป็นแบบสัมภาษณ์แบบไม่มีโครงสร้างที่ผู้วิจัยสร้างขึ้นโดยใช้กรอบแนวคิดซึ่งได้ดำเนินการสร้างเครื่องมือตามขั้นตอน

3. การเก็บรวบรวมข้อมูล

การสัมภาษณ์แบบไม่มีโครงสร้าง เป็นขั้นตอนรวบรวมข้อมูลจากการลงพื้นที่ภาคสนาม โดยการสัมภาษณ์กลุ่มผู้ให้ข้อมูลสำคัญ ซึ่งดำเนินการตามขั้นตอนดังนี้ผู้วิจัยดำเนินการเก็บข้อมูลตามลำดับขั้นตอน ดังนี้ ทำหนังสือขอความอนุเคราะห์และขออนุญาตเก็บข้อมูล เพื่อขอความอนุเคราะห์ในการเก็บรวบรวมข้อมูลให้แก่ผู้ให้ข้อมูลสำคัญที่จะสัมภาษณ์ ผู้วิจัยส่งแบบสัมภาษณ์เพื่อนัดวันสัมภาษณ์ให้กับผู้ให้ข้อมูลสำคัญ ล่วงหน้า 3 วันก่อนที่จะสัมภาษณ์ และผู้วิจัยเป็นผู้ลงพื้นที่เก็บรวบรวมข้อมูลเพื่อใช้คำถามที่ถูกรวบรวมขึ้นมาสัมภาษณ์ เกษตรอำเภอเวียงสระ ปราชญ์ชาวบ้าน กำนันหรือนายกองคการบริหารส่วนตำบล และเกษตรกรผู้ทำเกษตรผสมผสาน ด้วยตนเอง ด้วยอุปกรณ์ที่เอื้อการบันทึกข้อมูล

4. การวิเคราะห์ข้อมูล

การวิเคราะห์ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ คือ ผู้วิจัยนำคำตอบและได้บันทึกข้อมูลจากการสัมภาษณ์ไว้เป็นที่เรียบร้อยแล้ว นำไปวิเคราะห์ รวบรวมและเรียบเรียงรายละเอียดต่าง ๆ ให้มีความถูกต้อง มีความสละสลวยมากยิ่งขึ้น รัดกุมเข้าใจง่าย และแยกออกเป็นแต่ละด้านตามลำดับและนำเสนอต่ออาจารย์ที่ปรึกษา

ผลการวิจัย

1. การพัฒนาเกษตรผสมผสานตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงในเขตพื้นที่ตำบลเวียงสระ อำเภอเวียงสระ จังหวัดสุราษฎร์ธานี

ตารางที่ 1 ระดับการพัฒนาเกษตรผสมผสานตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ในเขตพื้นที่ตำบลเวียงสระ อำเภอเวียงสระ จังหวัดสุราษฎร์ธานี โดยรวมทั้ง 4 ด้าน

การพัฒนาเกษตรผสมผสานตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง	ระดับการพัฒนา		
	$\bar{X}$	SD.	แปลผล
1. ด้านความพอประมาณ	4.67	0.28	มากที่สุด
2. ด้านความมีเหตุผล	4.74	0.28	มากที่สุด
3. ด้านการมีภูมิคุ้มกันในตัวที่ดี	4.62	0.31	มากที่สุด
4. ด้านการรู้เท่าทันสังคมปัจจุบัน	4.78	0.25	มากที่สุด
รวม	4.71	0.14	มากที่สุด

จากตารางที่ 1 พบว่า การพัฒนาเกษตรผสมผสานตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงในเขตพื้นที่ตำบลเวียงสระ อำเภอเวียงสระ จังหวัดสุราษฎร์ธานี โดยรวมทั้ง 4 ด้าน มีค่าเฉลี่ยอยู่ในระดับมากที่สุด ($\bar{X} = 4.71$) เมื่อพิจารณาเป็นรายด้านโดยเรียงลำดับค่าเฉลี่ยจากมากไปหาน้อย พบว่า การพัฒนาด้านการรู้เท่าทันสังคมปัจจุบัน มีค่าเฉลี่ยในระดับมากที่สุด ($\bar{X} = 4.78$) รองลงมาได้แก่ ด้านความมีเหตุผล ($\bar{X} = 4.74$) และด้านความพอประมาณ ($\bar{X} = 4.67$) ส่วนด้านการมีภูมิคุ้มกันในตัวที่ดี มีค่าเฉลี่ยในระดับน้อยสุด ($\bar{X} = 4.62$) ตามลำดับ

2. ข้อเสนอแนะแนวทางการพัฒนาเกษตรผสมผสานตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงในเขตพื้นที่ตำบลเวียงสระ อำเภอเวียงสระ จังหวัดสุราษฎร์ธานี

จากการรวบรวมข้อมูลภาคสนามข้อเสนอแนะแนวทางการพัฒนาเกษตรผสมผสานตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงในเขตพื้นที่ตำบลเวียงสระ อำเภอเวียงสระ จังหวัดสุราษฎร์ธานี พบว่า ข้อเสนอแนะเกี่ยวกับแนวทางการพัฒนาเกษตรผสมผสานตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงมีประเด็นดังนี้

2.1 ข้อเสนอแนะแนวทางที่ดีในการให้ความคิดเห็น และนำไปสู่การปฏิบัติของชุมชนเกษตรผสมผสานตามแนวคิดหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง พบว่า การพัฒนาเกษตรผสมผสานตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงนั้นเป็นแนวทางที่เหมาะสมและส่งเสริมให้เกษตรกรมีแนวทางที่ดีในการปฏิบัติ แต่ต้องอาศัยองค์ความรู้และแหล่งเรียนรู้ที่เป็นเชิงประจักษ์ ควรสร้างความเข้าใจให้เกษตรกรในพื้นที่ที่มีความเข้าใจหรือมีองค์ความรู้ในเรื่องการทำการเกษตรแบบผสมผสาน โดยให้เกษตรกรมีความเชื่อว่าสามารถทำได้ทุกพื้นที่ เกษตรกรควรปรับจากการทำเกษตรเชิงเดี่ยวมาใช้เกษตรแบบผสมผสาน เป็นแนวทางที่ดีที่สร้างรายได้จากหลายช่องทางให้เกษตรกรอยู่ดีกินดี ดังคำสัมภาษณ์ของผู้ให้ข้อมูลสำคัญท่านที่ 1 ที่ว่า

“ฐานแรก ควรสร้างความเข้าใจให้เกษตรกรในพื้นที่ที่มีความเข้าใจหรือมีองค์ความรู้ในเรื่องการทำการเกษตรแบบผสมผสานโดยให้เกษตรกรมีความเชื่อว่าสามารถทำได้ทุกพื้นที่ ตามแนวทางเกษตรทฤษฎีใหม่ มีผลทำให้ครอบครัวมีกินมีใช้ไม่ได้มุ่งเน้นเพื่อความร่ำรวย เมื่อมีการบริหารจัดการที่ดีและสามารถขยายไปสู่การเกษตรแบบยั่งยืนได้” (ผู้ให้ข้อมูลสำคัญท่านที่ 1, 2564)

2.2 ข้อเสนอแนะแนวทางในการพัฒนาเกษตรผสมผสานตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงแก่เกษตรกรในชุมชนแห่งนี้ที่ดีและเป็นประโยชน์ต่อความเป็นอยู่ของประชาชน พบว่า การมีแนวทางในการพัฒนาเกษตรผสมผสานตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงทำให้เกษตรกรในพื้นที่และต่างพื้นที่ตำบลก็ได้มีต้นแบบและมีความรู้ความเข้าใจในการทำเกษตรแบบผสมผสานมากขึ้น และนำเอาแนวทางนั้นไปปฏิบัติก็จะช่วยลดต้นทุนเพิ่มผลผลิตและนำไปสู่ความมั่นคงในอาชีพ รวมถึงควรมีการพากลุ่มเกษตรกรไปศึกษาดูงาน ได้ลงมือปฏิบัติให้เกิดผลลัพธ์ที่ชัดเจน การทำแปลงตัวอย่างทั้งพืชหลัก พืชเสริม เลี้ยงสัตว์ ประมง อยู่ในแปลงเดียวกัน ออกแบบเนื้อที่ที่สามารถสร้างรายได้ตลอดทั้งปี การทำเกษตรผสมผสานมีความละเอียด และมีขั้นตอนที่เป็นหลักการ เมื่อชุมชนได้เห็นความสำคัญของการทำเกษตรผสมผสานตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงแล้วนั้น จะเป็นประโยชน์ของครอบครัวและชุมชน ดังคำสัมภาษณ์ของผู้ให้ข้อมูลสำคัญท่านที่ 2 ที่ว่า

“การพากลุ่มเกษตรกรเป้าหมายไปศึกษาดูงานพื้นที่เกษตรผสมผสานที่เป็นตัวอย่าง เช่น การปลูกปาล์มน้ำมัน บ่อเลี้ยงปลา พื้นที่สำหรับปลูกผัก การทำนา ร่องระบายน้ำในแปลงพื้นที่เดียวกัน สร้างต้นแบบการได้ลงมือปฏิบัติให้เกิดผลลัพธ์ที่ชัดเจน และสามารถแลกเปลี่ยนให้กับคนที่ร่วมชุมชนเดียวกัน ทำให้เกิดการตื่นตัวของคนในชุมชน” (ผู้ให้ข้อมูลสำคัญท่านที่ 2, 2564)

2.3 ข้อเสนอแนะแนวทางในการให้ชุมชน รู้จักเหตุ-ผล ตน ประมาณ กาล บุคคล ชุมชนสังคมที่ดี สร้างภูมิคุ้มกันตนเอง ครอบครัวให้อยู่รอดปลอดภัยจากปัญหาอุปสรรคต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในปัจจุบันที่ดีที่สุด พบว่า การที่จะให้ชุมชนเข้าใจ รู้จักเหตุ-ผล ตน ประมาณ กาล บุคคล ชุมชนสังคมที่ดี สร้างภูมิคุ้มกันตนเอง ครอบครัวให้อยู่รอดปลอดภัยจากปัญหาอุปสรรคต่าง ๆ นั้น ต้องอาศัยความร่วมมือจากผู้ที่เกี่ยวข้องทุกภาคส่วน ทั้งภาครัฐ ประชาชน ราษฎร์ชาวบ้าน ผู้นำชุมชน เป็นผู้นำองค์ความรู้ไปถ่ายทอดและปฏิบัติให้เกษตรกรเห็นเชิงประจักษ์ รวมถึงการให้เกษตรกรในชุมชน มีการจัดทำบัญชีครัวเรือน ทำบัญชีฟาร์ม บัญชีต้นทุน ออกแบบพื้นที่ในการทำเกษตรใช้นวัตกรรมเพื่อการพัฒนาเกษตรกรให้มีประสิทธิภาพการอดออม และสร้างคนต้นแบบด้านเกษตรผสมผสาน เพื่อทำให้ครอบครัวและชุมชนให้อยู่รอดปลอดภัยจากปัญหาอุปสรรคที่เกิดขึ้น เป็นการสร้างสร้างภูมิคุ้มกันตนเอง และมีอาชีพมีรายได้ที่มั่นคง ดังคำสัมภาษณ์ของผู้ให้ข้อมูลสำคัญท่านที่ 3 ที่ว่า

“การจะให้ชุมชนเข้าใจนั้นต้องอาศัยผู้มีส่วนร่วมหลายภาคส่วน โดยต้องอาศัยภาคส่วนทั้งราชการ ประชาชน ราษฎรชาวบ้าน เป็นผู้นำองค์ความรู้ไปถ่ายทอดและปฏิบัติให้เห็นเชิงประจักษ์ ต้องมีการประชาสัมพันธ์ หรือสร้างการรับรู้ผ่านข่าวสารทุกช่องทางให้เกษตรกรในชุมชนได้เห็นผลลัพธ์จากการทำการเกษตรแบบผสมผสานก็จำทำให้เกษตรกรทั่วไปเข้าใจและรับรู้ และก็มีคามมั่นคงปลอดภัยในภาวะปัจจุบันได้” (ผู้ให้ข้อมูลสำคัญท่านที่ 3, 2564)

2.4 ข้อเสนอแนะแนวทางในการสนับสนุนส่งเสริมเพื่อให้เกิดความมั่งมี ศรีสุขแก่เกษตรกรในชุมชนแห่งนี้ที่ดียิ่ง พบว่า ส่งเสริมสนับสนุนในการขับเคลื่อนกิจกรรมด้านความรู้รวบรวมผลผลิตและปัจจัยการผลิตรวบรวม ประเมินปัญหาและความต้องการด้านเกษตรกรรมแบบผสมผสาน ส่งเสริมให้ชุมชนมีตลาดจำหน่ายสินค้าในหลากหลายรูปแบบมีการต่อยอดการพัฒนาสินค้า การพัฒนาคุณภาพของผลผลิต การแปรรูป สร้างมูลค่าเพิ่ม แก้ปัญหาราคาสินค้าตกต่ำ สร้างธนาคารเมล็ดพันธุ์พืช พันธุ์สัตว์ จัดตั้งให้ทุกหมู่บ้านชุมชนมีครัวเรือนต้นแบบในการทำการเกษตร จัดตั้งกลุ่มแปลงใหญ่ด้านเกษตรกรรม และมีการสนับสนุนข้อมูลทางด้านวิชาการ บุคลากร และงบประมาณเพื่อให้เกิดการขับเคลื่อนงานอย่างเป็นรูปธรรม ดังคำสัมภาษณ์ของผู้ให้ข้อมูลสำคัญท่านที่ 4 และ 5 ที่ว่า

“สร้างคนต้นแบบการทำเกษตรกรรมผสมผสาน สร้างกลุ่มเพื่อรวบรวมผลผลิตและการแปรรูป การบริโภคที่ปลอดภัยและปลอดภัยพืช และการทำกิจกรรมให้เกิดความหลากหลายในพื้นที่เดียวกัน” (ผู้ให้ข้อมูลสำคัญท่านที่ 4, 2564)

“การสร้างครัวเรือนต้นแบบสร้างศูนย์การเรียนรู้ แพลตฟอร์ม กิจกรรมการทำเกษตรผสมผสาน การเชื่อมโยงเครือข่ายระหว่างหมู่บ้านจนเกิดเป็นความชำนาญในการพัฒนาการผลิตที่มีคุณภาพ” (ผู้ให้ข้อมูลสำคัญท่านที่ 5, 2564)

อภิปรายผล

1. การพัฒนาเกษตรผสมผสานตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ในเขตพื้นที่ตำบลเวียงสระ อำเภอเวียงสระ จังหวัดสุราษฎร์ธานี โดยรวมทั้ง 4 ด้านอยู่ในระดับมากที่สุดพิจารณาเป็นรายด้าน ดังนี้

1.1 ด้านความพอประมาณ โดยรวมอยู่ในระดับมากที่สุด เมื่อพิจารณาจะเห็นว่า ในพื้นที่ตำบลเวียงสระ เกษตรกรได้นำหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงดำเนินชีวิตตามหลักความพอประมาณมาใช้ในการครัวเรือน ทำให้ครัวเรือนสามารถดำรงชีพอยู่ได้แบบพอประมาณ มีการวางแผนการใช้จ่ายเงินในครัวเรือน ทำให้ค่าใช้จ่ายลดลง และมีการนำเกษตรผสมผสานมาปรับใช้ในครัวเรือน ทำให้เกิดการพัฒนากิจกรรมผสมผสาน เสริมสร้างเครือข่ายในชุมชนให้อยู่ดีมีสุข เกษตรกรมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น จึงทำให้การพัฒนาเกษตรผสมผสานตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจ

พอเพียงในเขตพื้นที่ตำบลเวียงสระ อำเภอเวียงสระ จังหวัดสุราษฎร์ธานี ด้านความพอประมาณ อยู่ในระดับมากที่สุด ดังแนวคิดของ นิชชา สุขสบาย และคณะ กล่าวว่า ความพอประมาณ ความพอดีที่ไม่น้อยเกินไปและไม่มากเกินไปโดยไม่เบียดเบียนตนเองและผู้อื่น เช่น การผลิตและการบริโภคที่อยู่ในระดับพอประมาณ เป็นต้น (นิชชา สุขสบาย และคณะ, 2554) นอกจากนี้ยังมีงานวิจัยเรื่อง รูปแบบการจัดการเกษตรผสมผสานเพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืน ในลุ่มน้ำปากพนัง จังหวัดนครศรีธรรมราช ผลการวิจัยพบว่า ผลของรูปแบบการจัดการเกษตรผสมผสานเพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืนในลุ่มน้ำปากพนัง จังหวัดนครศรีธรรมราช ประกอบด้วย 1) ความตระหนักถึงคุณค่าของความยั่งยืน 2) การพัฒนาตนเองด้วยการเรียนรู้ระบบเกษตรผสมผสาน 3) การจัดสรรทรัพยากรอย่างมีประสิทธิภาพ และ 4) มีชีวิตและความสุขที่เกิดจากการเชื่อมโยงของชุมชน (วิกรม คำด้วงโรม และคณะ, 2564)

1.2 ด้านความมีเหตุผล โดยรวมอยู่ในระดับมากที่สุด เมื่อพิจารณาจะเห็นว่าในพื้นที่ตำบลเวียงสระ เกษตรกรมีการดำรงชีพและยึดมั่นปฏิบัติตามหลักเกษตรผสมผสานตามแนวปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง รวมทั้งประยุกต์ใช้เกษตรผสมผสานมาใช้ให้เป็นประโยชน์ เช่น การปลูกพืช เลี้ยงสัตว์ เพื่อบริโภคในครัวเรือนเป็นหลัก และเมื่อเหลือจากการบริโภคนำมาแปรรูปเพื่อเพิ่มรายได้ เกษตรกรได้ยึดหลักการดำเนินชีวิตอย่างถูกต้องตามหลักเกษตรผสมผสานตามแนวปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง เกิดการพัฒนาเกษตรผสมผสานเป็นอาชีพหลักของชุมชน ดังงานวิจัยเรื่อง การสร้างฐานการเรียนรู้ฟาร์มเกษตรผสมผสานตามปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ด้วยกระบวนการแบบมีส่วนร่วม พบว่า การสำรวจความต้องการของเกษตรกรในการสร้างฐานการเรียนรู้ฟาร์มเกษตรผสมผสาน พบว่า เกษตรกรมีความต้องการโดยภาพรวมอยู่ในระดับมากที่สุดมีค่าเฉลี่ยเท่ากับ 4.21 ด้านการจัดทำหลักสูตรฐานการเรียนรู้ฟาร์มเกษตรผสมผสานสำหรับใช้ฝึกอบรมเกษตรกร มีจำนวน 3 รูปแบบ คือ 1) หลักสูตรระยะสั้น 2) หลักสูตรระยะปานกลาง และ 3) หลักสูตรระยะยาว และผลการประเมินผลการจัดทำฐานการเรียนรู้และหลักสูตรฟาร์มเกษตรผสมผสาน พบว่า ผู้รับบริการเห็นว่าฐานการเรียนรู้ฟาร์มเกษตรผสมผสานมีประสิทธิภาพโดยภาพรวมอยู่ในระดับมากที่สุด มีค่าเฉลี่ยเท่ากับ 4.28 (เอกราช หนูแก้ว และเอกรัตน์ เอกศาสตร์, 2562) และนอกจากนี้ยังมีงานวิจัยของ ทรงศักดิ์ สีนวิมล และวิรัช วัชรนิภาวรรณ ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง การพัฒนาการบริหารจัดการการเกษตรของจังหวัดพระนครศรีอยุธยาตามปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง ผลการศึกษาพบว่า แนวทางการพัฒนาการบริหารจัดการการเกษตรที่สำคัญ คือ จังหวัดพระนครศรีอยุธยาควรส่งเสริมเกษตรกรให้เพิ่มรายได้และลดรายจ่ายในกระบวนการผลิตข้าวโดยยึดถือทางสายกลางที่สอดคล้องกับความสามารถของเกษตรกร (ทรงศักดิ์ สีนวิมล และวิรัช วัชรนิภาวรรณ, 2559)

1.3 ด้านการมีภูมิคุ้มกันในตัวที่ดี โดยรวมอยู่ในระดับมากที่สุด เมื่อพิจารณาจะเห็นว่า ในพื้นที่ตำบลเวียงสระเกิดการพัฒนาเกษตรผสมผสานตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจ

พอเพียง ทำให้ชุมชนแห่งนี้มีการดำรงชีพตามหลักเกษตรผสมผสาน เกิดการพัฒนาคุณภาพชีวิตในระดับอยู่ดี กินดี สร้างเสริมการออมเงิน มีการพัฒนาระบบเกษตรตั้งแต่ระดับล่าง เพิ่มระดับความมั่งคั่งได้ให้ชุมชน เป็นชุมชนต้นแบบที่น่าปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงที่ประสบความสำเร็จ โดยมีผู้นำชุมชนเป็นผู้กระตุ้นสร้างจิตสำนึกในระดับครัวเรือนและระดับหมู่บ้านให้บรรลุเป้าหมาย เกษตรผสมผสานเกิดขึ้นแก่ชุมชนแห่งนี้เป็นการสร้างภูมิคุ้มกันที่ดีแก่ชุมชนและเกษตรกรในชุมชนเป็นอย่างดี ดังที่ พันธจิตต์ สีเหนียง และคณะ ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง การดำเนินชีวิตตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของเกษตรกร ชุมชนบ้านห้วยเหนียว อำเภอท่ามะกา จังหวัดกาญจนบุรี เกษตรกรมีการดำเนินชีวิตตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงภาพรวมอยู่ในระดับมาก โดยสามารถนำมาปรับใช้กับการดำรงชีวิตประจำวันได้ ด้านภูมิคุ้มกันที่ดีในตัว ได้แก่ การทำประกันชีวิตหรือฅาปนกิจสงเคราะห์ และการออมเงินเพื่อนำมาใช้จ่ายเวลาฉุกเฉิน (พันธจิตต์ สีเหนียง และคณะ, 2562)

1.4 ด้านการรู้เท่าทันสังคมปัจจุบัน โดยรวมอยู่ในระดับมากที่สุด เมื่อพิจารณาจะเห็นว่า ในภาวะปัจจุบันการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตที่เปลี่ยนแปลงไป โดยเฉพาะกระแสทุนนิยม ทำให้ความเป็นอยู่ดั้งเดิมของเกษตรกรเปลี่ยนแปลงไป แต่ในพื้นที่ตำบลเวียงสระ มีการพึ่งตนเอง การช่วยเหลือซึ่งกันและกัน การใช้ทรัพยากรให้เกิดประโยชน์สูงสุด เป็นการยกระดับความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น โดยอาศัยภูมิปัญญาท้องถิ่น ชยัน และอดออม และมีแนวทางการพัฒนาการเกษตรที่ดีแก่ชุมชน คือการสร้าง Vertrauen ความเชื่อ ค่านิยม การใช้เทคโนโลยีเหมาะสมและไม่ทำลายธรรมชาติ และที่สำคัญ คือ เกษตรในชุมชนรู้เท่าทันโลกด้วยความเป็นจริง ยึดหลักเกษตรผสมผสานตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง มีการพัฒนาเกษตรผสมผสานตามหลักปัจจุบัน ทำให้เกษตรกรมีจิตใจดี สิ่งแวดล้อมย่อมดี ชุมชนเกิดความเข้มแข็ง ผนวกกับมีวัฒนธรรมที่ดี มีความมั่นคง เกิดปัญหาพอเพียง ช่วยให้คุณภาพชีวิตเกษตรกรในชุมชนดี ดังที่ พันธจิตต์ สีเหนียง และคณะ ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง การดำเนินชีวิตตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของเกษตรกร ชุมชนบ้านห้วยเหนียว อำเภอท่ามะกา จังหวัดกาญจนบุรี เกษตรกรมีการดำเนินชีวิตตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงภาพรวมอยู่ในระดับมาก โดยสามารถนำมาปรับใช้กับการดำรงชีวิตประจำวันได้ ด้านความรู้ มีความรู้ในเรื่องต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับเศรษฐกิจ สังคม และการทำการเกษตร และด้านคุณธรรม ทั้งในแง่มุ่งของการปฏิบัติตนเป็นพลเมืองที่ดี และการช่วยเหลือสังคม ดังนั้น ความรู้เพื่อการวางแผน และการสร้างกิจกรรมในชุมชน ที่คนในชุมชนมองเห็นประโยชน์ร่วมกัน เป็นสิ่งจำเป็นที่ต้องมีการพัฒนา (พันธจิตต์ สีเหนียง และคณะ, 2562)

2. ข้อเสนอแนะแนวทางการพัฒนาเกษตรผสมผสานตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงในเขตพื้นที่ตำบลเวียงสระ อำเภอเวียงสระจังหวัดสุราษฎร์ธานี

ข้อเสนอแนะแนวทางการพัฒนาเกษตรผสมผสานตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ในเขตพื้นที่ตำบลเวียงสระ อำเภอเวียงสระ จังหวัดสุราษฎร์ธานี พบว่า ข้อเสนอแนะเกี่ยวกับ แนวทางการพัฒนาเกษตรผสมผสานตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง อภิปรายผลตาม ประเด็นดังนี้ 1) ข้อเสนอแนะแนวทางที่ดีในการให้ความคิดเห็น และนำไปสู่การปฏิบัติของ ชุมชนเกษตรผสมผสานตามแนวคิดหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง การพัฒนาเกษตรผสมผสาน ตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงนั้น เป็นแนวทางที่เหมาะสมและส่งเสริมให้เกษตรกรมี แนวทางที่ดีในการปฏิบัติ ต้องอาศัยองค์ความรู้และแหล่งเรียนรู้ที่เป็นเชิงประจักษ์ ควรสร้าง ความเข้าใจให้เกษตรกรในพื้นที่ที่มีความเข้าใจและมีองค์ความรู้ในเรื่องการทำการเกษตรแบบ ผสมผสาน โดยให้เกษตรกรมีความเชื่อว่าสามารถทำได้ทุกพื้นที่ เป็นแนวทางที่ดีที่สร้างรายได้ จากหลายช่องทางให้เกษตรกรอยู่ดีกินดี 2) ข้อเสนอแนะแนวทางในการพัฒนาเกษตร ผสมผสานตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงแก่เกษตรกรในชุมชนแห่งนี้ที่ดีและเป็นประโยชน์ ต่อความเป็นอยู่ของประชาชน การมีแนวทางในการพัฒนาเกษตรผสมผสานตามหลักปรัชญา เศรษฐกิจพอเพียงทำให้เกษตรกรในพื้นที่และต่างพื้นที่ตำบลก็ได้มีต้นแบบ แบบอย่าง และมีความรู้ความเข้าใจในการทำเกษตรแบบผสมผสานมากขึ้น และนำเอาแนวทางนั้นไปปฏิบัติก็จะ ช่วยลดต้นทุนเพิ่มผลผลิตและนำไปสู่ความมั่นคงในอาชีพ ควรมีการพากลุ่มเกษตรกรไปศึกษาดู งานที่ชัดเจน การทำแปลงตัวอย่าง ทั้งพืชหลัก พืชเสริม เลี้ยงสัตว์ ประมง อยู่ในแปลงเดียวกัน ออกแบบเนื้อที่ให้สามารถสร้างรายได้ตลอดทั้งปี จะเป็นประโยชน์ของครอบครัวและชุมชน อย่างแท้จริง 3) ข้อเสนอแนะแนวทางในการให้ชุมชน รู้จักเหตุ-ผล ตน ประมาณ กาล บุคคล ชุมชนสังคมที่ดี สร้างภูมิคุ้มกันตนเอง ครอบครัวให้อยู่รอดปลอดภัยจากปัญหาอุปสรรคต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในปัจจุบันที่ดีที่สุด ต้องอาศัยความร่วมมือจากผู้ที่เกี่ยวข้องทุกภาคส่วน ทั้งภาครัฐ ประชาชน ราษฎรชาวบ้าน ผู้นำชุมชน เป็นผู้นำองค์ความรู้ไปถ่ายทอดและปฏิบัติให้เกษตรกร เห็นเชิงประจักษ์ รวมถึงการให้เกษตรกรในชุมชน มีการจัดทำบัญชีครัวเรือน ทำบัญชีฟาร์ม บัญชีต้นทุน ออกแบบพื้นที่ในการทำเกษตรในวัฏจักรเพื่อการพัฒนาเกษตรกรให้มี ประสิทธิภาพ การอดออม และสร้างคนต้นแบบด้านเกษตรผสมผสาน เพื่อให้ครอบครัวและ ชุมชนให้อยู่รอดปลอดภัยจากปัญหาอุปสรรคที่เกิดขึ้น เป็นการสร้างสร้างภูมิคุ้มกันตนเอง และ มีอาชีพมีรายได้ที่มั่นคง 4) ข้อเสนอแนะแนวทางในการสนับสนุนส่งเสริมเพื่อให้เกิดความมั่งมี ศรีสุข แก่เกษตรกรในชุมชนแห่งนี้ที่ดียิ่ง ส่งเสริมสนับสนุนในการขับเคลื่อนกิจกรรมด้านความรู้ รวบรวมผลผลิตและปัจจัยการผลิตรวบรวม ประเมินปัญหาและความต้องการด้านเกษตรกร แบบผสมผสาน ส่งเสริมให้ชุมชนมีตลาดจำหน่ายสินค้าในหลากหลายรูปแบบมีการต่อยอดการ พัฒนาสินค้า การพัฒนาคุณภาพของผลผลิต การแปรรูป สร้างมูลค่าเพิ่ม แก้ปัญหาราคาสินค้า ตกต่ำ สร้างธนาคารเมล็ดพันธุ์พืช พันธุ์สัตว์ จัดตั้งให้ทุกหมู่บ้านชุมชนมีครัวเรือนต้นแบบในการ ทำการเกษตร จัดตั้งกลุ่มแปลงใหญ่ด้านเกษตรกร และมีการสนับสนุนข้อมูลทางด้านวิชาการ

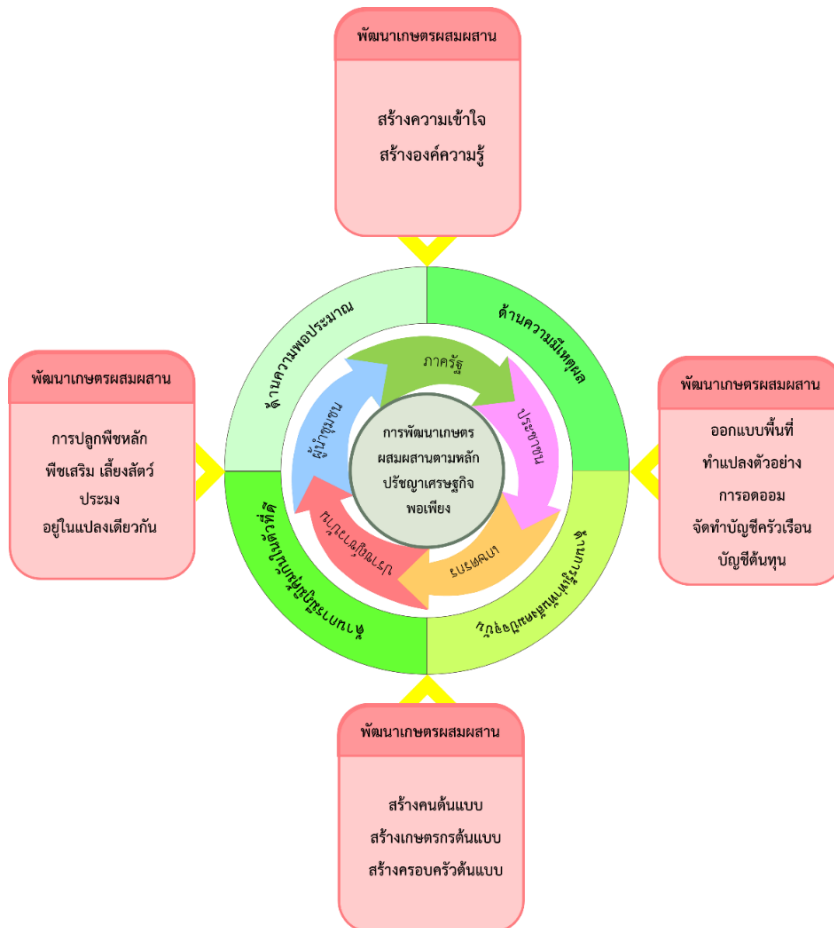
บุคลากร และงบประมาณเพื่อให้เกิดการขับเคลื่อนงานอย่างเป็นรูปธรรม ดังงานวิจัยเรื่อง การพัฒนารูปแบบการทำเกษตรกรรมที่เหมาะสมกับพื้นที่ต้นน้ำ โครงการสวมหมวกใส่ร่องทำให้ภูเขาหัวโล้น จังหวัดน่าน ผลการวิจัยพบว่า รูปแบบการทำเกษตรที่เหมาะสมกับพื้นที่ต้นน้ำ โครงการสวมหมวก ใส่ร่องทำให้ภูเขาหัวโล้น ในพื้นที่ทำการเกษตรของชาวบ้านตำบลอบอำเภอทุ่งช้าง จังหวัดน่าน นั้น เป็นรูปแบบการทำเกษตรที่มีความหลากหลาย คือ การเกษตรแบบผสมผสาน วนเกษตร เกษตรยั่งยืน และการจัดการผลผลิตสู่ตลาดในท้องถิ่นที่มีขนาดเล็ก รวมถึงตลาดกลุ่มผู้บริโภคที่สนใจสุขภาพ และจากการศึกษาหาแนวทางในการพัฒนารูปแบบการทำเกษตรกรรมที่เหมาะสมกับพื้นที่นั้น สรุปได้ ว่ารูปแบบการทำเกษตรกรรมที่คน ชุมชน ป่าไม้ สามารถอยู่ด้วยกันได้ โดยสามารถใช้ประโยชน์จากพื้นที่ ทำการเกษตรแบบผสมผสาน มีพื้นที่ป่าไม้ให้คงอยู่ (ณัชชภัทร พานิช และคณะ, 2560) นอกจากนี้ยังมีงานวิจัยเรื่อง “การออกแบบตลาดสดชุมชนเมือง ภายใต้ภูมิปัญญาเกษตรผสมผสาน” ผลการวิจัยพบว่า ภูมิปัญญาระบบเกษตรผสมผสานในพื้นที่ชนบท ได้พบความสัมพันธ์ของการวางแผน การจัดการ การใช้ทรัพยากร ระบบการหมุนเวียนอย่างเกื้อกูลกันตามธรรมชาติ ที่สามารถถ่ายทอดสู่การออกแบบตลาดสดชุมชนเมือง เพื่อสะท้อนถึงวิถีชีวิตประจำวันในชนบท ที่สามารถพึ่งพากันเป็นระบบอย่างเรียบง่าย และนำเสนอแนวความคิดการหมุนเวียนใช้ทรัพยากรอย่างมีประสิทธิภาพ (ผาณิต ขวชัยชนานนท์, 2555)

องค์ความรู้ใหม่

การพัฒนาเกษตรผสมผสานตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง เป็นแนวทางที่เหมาะสมและส่งเสริมให้เกษตรกรมีแนวทางที่ดีในการปฏิบัติ การสร้างความเข้าใจให้เกษตรกรในพื้นที่ โดยต้องอาศัยความร่วมมือจากผู้ที่เกี่ยวข้องทุกภาคส่วน ทั้งภาครัฐ ประชาชน ปราชญ์ชาวบ้าน ผู้นำชุมชน เป็นผู้นำองค์ความรู้ไปถ่ายทอดและปฏิบัติให้เกษตรกรเห็นเชิงประจักษ์ มีความเข้าใจหรือมีองค์ความรู้ในเรื่องการทำเกษตรกรรมแบบผสมผสานที่ถูกหลัก เพื่อให้เกษตรกรดำเนินการตามหลักการที่ถูกต้อง เช่น การปรับการเกษตรเชิงเดี่ยวเป็นเกษตรผสมผสาน ออกแบบพื้นที่ ทำแปลงตัวอย่าง สร้างคนต้นแบบ สร้างเกษตรกรต้นแบบ สร้างครอบครัวต้นแบบ และดำเนินการตามแนวทางเกษตรผสมผสาน เช่น การปลูกพืชหลัก พืชเสริม เลี้ยงสัตว์ ประมง อยู่ในแปลงเดียวกัน จัดทำบัญชีครัวเรือน ทำบัญชีฟาร์ม บัญชีต้นทุน การถอดอม ส่งเสริมให้ชุมชนมีตลาดจำหน่ายสินค้าในหลากหลายรูปแบบ การพัฒนาคุณภาพของผลผลิต การแปรรูป สร้างมูลค่าเพิ่ม แก้ปัญหาราคาสินค้าตกต่ำ สร้างธนาคารเมล็ดพันธุ์พืช พันธุ์สัตว์ เกษตรผสมผสาน มีความละเอียด และมีขั้นตอนที่เป็นหลักการ เมื่อชุมชน ประชาชนเห็นความสำคัญของการทำเกษตรผสมผสานตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงแล้วนั้น จะเป็น

ประโยชน์ของประชาชน ทำให้ชุมชนมีชีวิตที่ดีและปลอดภัย จากการสืบทอดความรู้ที่ได้รับจากการวิจัย ดังภาพที่ 1

ภาพที่ 1 องค์ความรู้ใหม่จากการวิจัยการพัฒนาเกษตรผสมผสาน

สรุป/ข้อเสนอแนะ

การพัฒนาเกษตรผสมผสานตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ในเขตพื้นที่ตำบลเวียงสระ อำเภอเวียงสระ จังหวัดสุราษฎร์ธานี โดยรวมทั้ง 4 ด้าน มีค่าเฉลี่ยอยู่ในระดับมากที่สุด เมื่อพิจารณาเป็นรายด้าน พบว่า การพัฒนาด้านการรู้เท่าทันสังคมปัจจุบัน มีค่าเฉลี่ยในระดับมากที่สุด รองลงมาได้แก่ ด้านความมีเหตุผล และด้านความพอประมาณ ส่วนด้านการมีภูมิคุ้มกันในตัวที่ดี มีค่าเฉลี่ยในระดับน้อยสุด ตามลำดับ ส่วนข้อเสนอแนะแนวทางการพัฒนาเกษตรผสมผสานตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงในเขตพื้นที่ตำบลเวียงสระ อำเภอเวียงสระ จังหวัดสุราษฎร์ธานี ทั้ง 4 ประเด็น พบว่า การพัฒนาเกษตรผสมผสานตามหลักปรัชญา

เศรษฐกิจพอเพียงนั้นเป็นแนวทางที่เหมาะสมและส่งเสริมให้เกษตรกรมีแนวทางที่ดีในการปฏิบัติ ทำให้เกษตรกรในพื้นที่และต่างพื้นที่ตำบลจะได้มีต้นแบบและมีความรู้ความเข้าใจในการทำเกษตรแบบผสมผสานมากขึ้น และควรนำเอาแนวทางนั้นไปปฏิบัติก็จะช่วยลดต้นทุนเพิ่มผลผลิตและนำไปสู่ความมั่นคงในอาชีพ รวมถึงควรมีการพากลุ่มเกษตรกรไปศึกษาดูงานได้ลงมือปฏิบัติให้เกิดผลลัพธ์ที่ชัดเจน การทำแปลง การที่จะให้ชุมชนเข้าใจ รู้จักเหตุ-ผล ต้น ประมาณ กาล บุคคล ชุมชนสังคมที่ดี สร้างภูมิคุ้มกันตนเอง ครอบครัวยังอยู่รอดปลอดภัยจากปัญหาอุปสรรคต่าง ๆ นั้น ต้องอาศัยความร่วมมือจากผู้ที่เกี่ยวข้องทุกภาคส่วน ทั้งภาครัฐ ประชาชน ราษฎร์ชาวบ้าน ผู้นำชุมชน เป็นผู้นำองค์ความรู้ไปถ่ายทอดและปฏิบัติให้เกษตรกรเห็นเชิงประจักษ์ และมีส่งเสริมและสนับสนุน ในการขับเคลื่อนกิจกรรมด้านความรู้ รวบรวมผลผลิตและปัจจัยการผลิตรวบรวม ข้อมูลทางด้านวิชาการ บุคลากร แลงบประมาณเพื่อให้เกิดการขับเคลื่อนงานอย่างเป็นรูปธรรม การวิจัยครั้งนี้มีข้อเสนอแนะดังนี้ 1) ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย จากผลการวิจัยที่พบว่า การทำเกษตรผสมผสานตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงเป็นแนวทางที่ดี ที่เหมาะสม แก่การนำไปปฏิบัติ ที่เสริมสร้างให้คนในพื้นที่ตำบลเวียงสระ มีรายได้เกิดความมั่นคงและยั่งยืน ดังนั้นเกษตรกรตำบลควรดำเนินการสนับสนุนเสริมสร้างองค์ความรู้ด้านเกษตรผสมผสานให้คนในพื้นที่ตำบลเวียงสระ มีความมั่นใจ และยึดเป็นต้นแบบอย่าง ในการปฏิบัติตามเพื่อให้ประสบความสำเร็จ 2) ข้อเสนอแนะเชิงปฏิบัติ การกำหนดบทบาทหน้าที่ของหน่วยงานรัฐ เพื่อช่วยในการขับเคลื่อน สร้างความเข้าใจและองค์ความรู้ที่ชัดเจน ตลอดจนถ่ายทอดในเรื่องหลักการ เป้าหมาย ตัวบ่งชี้ความสำเร็จ ให้ชัดเจน ผู้ทำเกษตรผสมผสานสร้างแรงจูงใจ เป็นแรงบันดาลใจ สร้างความเชื่อมั่นและมีความมั่นใจที่จะอยากประสบความสำเร็จการทำเกษตรผสมผสาน เป็นต้นแบบ ทำให้เกษตรกรที่อยากจนสามารถช่วยเหลือตนเองได้ และมีคุณภาพชีวิตที่ดี และเกิดชุมชนเกษตรกรที่เข้มแข็งต่อไป 3) ข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัยครั้งต่อไป ในอนาคตควรมีการวิจัยรูปแบบการพัฒนาเกษตรผสมผสานตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงเพื่อสร้างรูปแบบ แบบแผน ตัวอย่าง การทำเกษตรผสมผสานเพื่อเป็นแนวปฏิบัติที่ดีให้กับเกษตรกร

เอกสารอ้างอิง

- เอกราช หนูแก้ว และเอกรัตน์ เอกศาสตร์. (2562). การสร้างฐานการเรียนรู้ฟาร์มเกษตรผสมผสานตามปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ด้วยกระบวนการแบบมีส่วนร่วม. วารสารมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสุรินทร์, 21(1), 137-151.
- ณัชชภัทร พานิช และคณะ. (2560). การพัฒนารูปแบบการทำเกษตรกรรมที่เหมาะสมกับพื้นที่ต้นน้ำ โครงการสวมหมวกใส่รองเท้าให้ภูเขาหัวโล้น จังหวัดน่าน. ใน รายงานวิจัย. สำนักงานคณะกรรมการการอุดมศึกษา กระทรวงศึกษาธิการ.

- ณิชา สุขสบาย และคณะ. (2554). รูปแบบการเกษตรของชาวคลองจินดาที่สอดคล้องกับแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง. ใน รายงานการวิจัย. มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- ทรงศักดิ์ สีนวิมล และวิรัช วิรัชนิภาวรรณ. (2559). การพัฒนาการบริหารจัดการการเกษตรของจังหวัดพระนครศรีอยุธยาตามปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง. วารสารวิชาการมหาวิทยาลัยอีสเทิร์นเอเชีย ฉบับสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 6(2), 228-241.
- ผาณิต ขวชัยขนานนท์. (2555). การออกแบบตลาดสดชุมชนเมือง ภายใต้ภูมิปัญญาเกษตรผสมผสาน. ใน วิทยานิพนธ์ศิลปมหาบัณฑิต สาขาวิชาการออกแบบภายใน. มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- ผู้ให้ข้อมูลสำคัญท่านที่ 1. (25 ธันวาคม 2564). แนวทางที่ดีในการให้ความคิดเห็น และนำไปสู่การปฏิบัติของชุมชนเกษตรผสมผสานตามแนวคิดหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง. (นายโกศล สุขเกษม, ผู้สัมภาษณ์)
- ผู้ให้ข้อมูลสำคัญท่านที่ 2. (25 ธันวาคม 2564). แนวทางในการพัฒนาเกษตรผสมผสานตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงแก่เกษตรกรในชุมชนแห่งนี้ ที่ดีและเป็นประโยชน์ต่อความเป็นอยู่ของประชาชน. (นายโกศล สุขเกษม, ผู้สัมภาษณ์)
- ผู้ให้ข้อมูลสำคัญท่านที่ 3. (26 ธันวาคม 2564). แนวทางในการให้ชุมชน รู้จักเหตุ-ผล ตนประมาณ กาล บุคคล ชุมชนสังคมที่ดี สร้างภูมิคุ้มกันตนเอง ครอบครัวยุ่รอดปลอดภัยจากปัญหาอุปสรรคต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในปัจจุบัน ที่ดีที่สุด. (นายโกศล สุขเกษม, ผู้สัมภาษณ์)
- ผู้ให้ข้อมูลสำคัญท่านที่ 4. (27 ธันวาคม 2564). แนวทางในการสนับสนุนส่งเสริมเพื่อให้เกิดความมั่งมี ศรีสุข แก่เกษตรกรในชุมชนแห่งนี้ที่ดี. (นายโกศล สุขเกษม, ผู้สัมภาษณ์)
- ผู้ให้ข้อมูลสำคัญท่านที่ 5. (29 ธันวาคม 2564). แนวทางในการสนับสนุนส่งเสริมเพื่อให้เกิดความมั่งมี ศรีสุข แก่เกษตรกรในชุมชนแห่งนี้ที่ดี. (นายโกศล สุขเกษม, ผู้สัมภาษณ์)
- พวงรัตน์ ทวีรัตน์. (2537). สถิติสำหรับงานวิจัย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- พันธจิตต์ สีเหนียง และคณะ. (2562). การดำเนินชีวิตตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของเกษตรกร ชุมชนบ้านห้วยเหนียว อำเภอด่านมะกอก จังหวัดกาญจนบุรี. วารสารเกษตรพระจอมเกล้า, 37(3), 527-537.
- มูลนิธิชัยพัฒนา. (2563). เศรษฐกิจพอเพียง. เรียกใช้เมื่อ 15 มกราคม 2563 จาก https://www.chaipat.or.th/site_content/item/1309-2010-06-03-09-50-07.html.

- วิกรม คำด้วงโรม และคณะ. (2564). รูปแบบการจัดการเกษตรผสมผสานเพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืนในกลุ่มน้ำปากพั่น จังหวัดนครศรีธรรมราช. วารสารสังคมศาสตร์และมานุษยวิทยาเชิงพุทธ, 6(7), 164-182.
- ศูนย์ข้อมูลประเทศไทย. (2563). ข้อมูลประชากร ตำบลเวียงสระ อำเภอเวียงสระ จังหวัดสุราษฎร์ธานี. เรียกใช้เมื่อ 4 ธันวาคม 2563 จาก <http://suratthani.kapook.com/>.
- สงศรี ชมภูวงศ์. (2554). ระเบียบวิธีวิจัยทางสังคมศาสตร์. นครศรีธรรมราช: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาราชวิทยาลัย วิทยาเขตศรีธรรมมาโคตรราช.
- สำนักงานคณะกรรมการการอาชีวศึกษา. (2563). เกษตรผสมผสาน. เรียกใช้เมื่อ 15 มกราคม 2563 จาก <https://sites.google.com/site/kasetonilnebangsai/kestr-phsm-phan>.